

УДК 159.922

DOI: 10.12958/2227-2844-2020-7(338)-204-210

Товстуха Олеся Миколаївна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Старобільськ, Україна.

aleksa.lnu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7998-1208>

ФОРМИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У ТРАВМУЮЧИХ СИТУАЦІЯХ

Сучасний стан українського суспільства, низький рівень батьківської компетентності, в них знижена або порушення здатності любити, працювати і насолоджуватися життям, відсутність мотиваційного компонента у фахівців із психолого-педагогічної роботи, потреба в застосуванні інноваційних форм роботи з дітьми «групи ризику» (кожне покоління дітей різне, це вимагає від соціума, в якому живе дитина, відповідних форм взаємодії з нею). Питанню надання психолого-педагогічної допомоги дітям, які знаходяться в травмуючих ситуаціях присвячено чимало праць вітчизняних і зарубіжних вчених: О. Виноградової-Бондаренко, Г. Голиша, І. Голубочки, Н. Грицишина, Є. Дригіна, А. Капської, О. Костіної, П. Павленок, А. Піскунова, Г. Попович, Т. Харук. Будь-яка криза приховує в собі як приховані можливості, так і небезпеку.

З одного боку, криза може стимулювати оволодіння новими стратегіями вирішення конфліктів, розвивати впевненість завдяки новим установкам, новим способам поведінки і стратегіям рішення, забезпечувати особистісне зростання і розвиток самості, посилення ідентичності. З іншого боку, реальними небезпеками кризи стають: агресивні, непродумані дії, психічні захворювання, соматизація, хроніфікація через заперечення, відчай і замкнутість. Подібна ситуація вимагає від практиків психолого-педагогічної роботи накопичення історичного досвіду з надання допомоги дітям, які знаходяться у важких життєвих ситуаціях.

Актуальність та значущість окресленої проблеми обумовило вибір наукової статті: «Форми психолого-педагогічної допомоги з дітьми, які перебувають у травмуючих ситуаціях».

Метою статті визначаємо – історичний аналіз форм психолого-педагогічної допомоги дітям, які перебувають у травмуючих ситуаціях.

Для більш повного висвітлення окресленої проблеми звернемось до історії надання психолого-педагогічної допомоги в подібних ситуаціях. Розрізняють внутрішні і зовнішні кризи. До внутрішніх можна віднести

кризи змін (природні, викликані розвитком особистості) і кризи, пов'язані з внутрішніми конфліктами. Зовнішні кризи пов'язані з дефіцитом оточення (фізична та емоційна депривація) і травматичними подіями. Травматичні кризи – це гострі або тривалі кризи після нещасного випадку, вбивства, самогубства, хвороби, розлучення, інвалідності, катастроф, війни, революції, шкільного та виробничого стресу, смерті родичів, батьків, друзів, домашніх тварин тощо. Травматичні кризи як гострі, так і хронічні сильно впливають на розвиток дитини, залишаючи глибокий слід в його самості в разі неадекватної та несвоєчасної допомоги оточення (Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період, 2014, с. 33).

Надання психологічної допомоги в екстремальних умовах стосується зниження впливу та виключення дітей із ситуації, що справляє травматичні впливи на особистість, створення простору безпеки, розширення уявлення про природні етапи фізіологічного подолання наслідків стресу, посилення позитивних взаємин у сім'ї, чергування зайнятості та відпочинку, отримання психологічної підтримки, співпереживання, одержання психокорекційної допомоги щодо вироблення оновлених моделей поведінки в екстремальних умовах, осмислення переживань. Визначення змісту психокорекції відбувається з урахуванням ступеня осмислення психотравматичних переживань та психічного напруження.

Перші форми психолого-педагогічної допомоги дітям, які знаходяться в кризових ситуаціях з'явилися ще в IX–X ст., серед ключових, це були наступні: взаємодопомога між племенами, філантропічна допомога з боку вождів і старійшин роду співплеменникам, які не могли самостійно піклуватися про себе, міжособистісна допомога, уже на цій стадії розвитку суспільства відбувається оформлення суб'єктів допомоги, а також принципів, що регулюють зв'язки обміну й підтримки між суб'єктами родового простору (Фирсов, 1994).

На початку X – XV ст. велику роль у житті суспільства починає відігравати церква, на фоні цього з'являється явище громадської благодійності, виникають індивідуальні та колективні форми підтримки й захисту дітей, які потребують допомоги. Для дітей, які залишились без батьків здійснювалось всиновлення всередині родової общини, приймали в родину люди старшого віку, коли вони не мали спадкоємців, прийнята в сім'ю дитина повинна шанувати нових батьків, допомагати по господарству, у вихованні інших дітей в родині, якщо вони були (Малкіна-Пих, 2008; Тюття, 2004).

Інша форма психолого-педагогічної підтримки дітей у той час – громадська допомога. За характером вона збігалася з допомогою немічним старцям – дитині призначали «громадських» батьків, які брали її на утримання. Значний внесок у розвиток допомоги дітям зробив

Ярослав Мудрий. При ньому було відкрито перше в Новгороді училище на триста юнаків-сиріт. Найбільшої слави Ярослав Мудрий зажив завдяки складанню першого письмового руського зведення законів «Руська Правда». Воно складалося з 37 розділів (вісім із них було цілком присвячено проблемам захисту дітей), що було незвичним для тогочасних європейських держав.

У другій половині XII ст. княжа допомога й захист нужденних суттєво змінилися, що було зумовлено збільшенням монастирської й церковної опіки, отже, сфера соціально-психологічної підтримки опинилася в розпорядженні церкви. Протягом багатьох століть церква й монастирі залишалися осередками соціально-психологічної допомоги дітям, які цього потребували. Отже, у цей період зародилися цікаві форми допомоги й підтримки. Вони мали не лише внутрішньородовий характер, але й вийшли за його межі, стали основою для християнської моделі допомоги й підтримки вразливих верств населення (Фірсов, 1994).

Основи системного підходу до соціально-психологічної допомоги почали виявлятися наприкінці XVIII ст. з прийняттям законодавства про губернії (1775 р.). Катерина II спеціально створила органи суспільної опіки, які охоплювали інститути підтримки та інститути контролю: народні школи, лікарні, сирітські будинки, аптеки, богадільні, будинки для невиліковно хворих, для душевнохворих, трудові, гамівні ((Фірсов, 1994). Окрім того, перші зачатки соціально-психологічної допомоги дітям надавали міські магістрати, дідичі (поміщики) в кріпацьких селах та війти (старости) в поселеннях з вільним населенням. Церковно-монастирські форми допомоги перебували в стані кризи (Малкіна-Пих, 2008; Тюптя, 2004).

У другій половині XIX ст. істотно змінюється управління соціально-психологічним захистом, виявляють нові категорії непрацездатних осіб суспільної опіки: незаконнонароджені немовлята й підкидьки, які потребували загального та амбулаторного лікування, прокажені, безробітні. Згідно з Лікарським статутом суспільна опіка мала стосуватися породіль, тимчасово безпритульних неповнолітніх, осіб, покусаних скаженими тваринами, алкоголіків.

Більш звичні для нашого часу форми психолого-педагогічної допомоги дітям, які перебувають у кризовому стані з'являються лише після 1917 року. Перша світова війна, революція, громадянська війна призвели до різноманітних соціально-економічних змін в Україні, унаслідок чого в системі допомоги й захисту починає домінувати держава. Вона стає головним суб'єктом допомоги; церква, громадські організації та приватні особи не беруть участі в цій діяльності (Тюптя, 2004).

Одним із важливих напрямів діяльності державних органів соціального забезпечення в 20-ті роки була боротьба з дитячою безпритульністю. У ці роки було створено дитячу соціальну інспекцію при відділі правового захисту дітей Наркомату освіти, цій проблемі

присвячено діяльність видатного педагога А. Макаренка, який розробив і випробував на практиці методи психоморальної адаптації особистості в дитячому колективі. Також у цей період, у закладах освіти, пріоритетним напрямом роботи була підготовка дитини до самостійного життя в суспільстві, оскільки успішна соціальна адаптація (готовність до шлюбу, вибору професії, організації побуту, спілкування) значною мірою залежала від наявності цих навичок.

На сучасному етапі до форм психолого-педагогічної роботи з дітьми, які перебувають у кризових станах можна віднести: психологічний супровід і підтримка розвитку особистісних ресурсів дитини, психологічне консультування з подолання наслідків травмуючих ситуацій, розширення способів поведінки, перекази і програвання події (травматичні гри), пізнавальні повтворення і обсессивна деталізація, стимулювання вираження страху, гніву, печалі і.т.д. в підтримуючій присутності дорослого, щоб попередити почуття захопленості переживанням. Ці завдання фахівець психолого-педагогічної роботи вирішує в консультуванні, профілактичних бесідах, психокорекційній роботі. Особливим методом психологічної допомоги при кризі є кризова інтервенція (Рєпнова, 2013; Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період, 2014).

До категорії дітей, які перебувають у кризових ситуаціях будемо відносити: діти позбавлені батьківського піклування, діти, які мають аморальні звички, діти, які мають певні фобії (нічні страхи і кошмари, страх засипання, страх залишатися одному особливо в темряві, небажання перебувати без батьків, тривоги, пов'язані з нерозумінням смерті, фантазії про «лікування від смерті», очікування, що померлі можуть повернутися, напасти, стурбованість своєю відповідальністю і/або виною, діти з незвично агресивною чи безрозсудною поведінкою, негативізмом, деліквентна поведінка, сексуальні загули).

Кризова інтервенція – це робота, спрямована на вираження сильних емоцій і інтенсивних почуттів, актуалізованих конкретною проблемою (ситуацією). Допомога при кризі сконцентрована на проблемі, а не на людині. Цим кризова інтервенція відрізняється від консультування або тривалої психотерапії. Кризові інтервенції вимагають швидкого здійснення терапевтичних цілей щодо негайної реорганізації всіх функцій і контактів у зв'язку з їх втратою (Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період, 2014, с. 42).

Також дієвими формами роботи з дитиною в кризовому стані є допомога в оволодінні переживаннями, апеляцією до самоконтролю; допомога ідентифікувати пережиті під час події тілесні відчуття; спільні зустрічі з дітьми та батьками, щоб допомогти дітям поділитися інформацією з батьками – що вони відчувають; спонукання до обговорення подій, пов'язаних з нею почуттів і реалістичного бачення того, що було; допомога в розумінні того, що асоціальна поведінка –

спроба блокувати свої реакції на подію і заглушити гнів; заохочення відстрочених рішень, щоб дати час на осмислення своїх реакцій на травму і переживання горя.

Досвід роботи в умовах кризи – це досвід, який вимагає відкритості. Новий досвід у таких умовах сповнений знахідок, сумнівів і помилок. Ми не можемо навчитися працювати в кризі по книжках або посібниках, але ми можемо співвідносити своє переживання досвіду з тим, як це було в інших, знаходячи, можливо, додаткову точку опори в осмисленні того, що відбувається, це допомагає нам потроху рухатися далі (Пихтіна, 2007).

Отже, історія психолого-педагогічної допомога з дітьми, які перебувають у травмуючих зазнала багатьох змін, шлях становлення й розвитку системи відносин між суспільством та цією категорією дітей був тривалим і доволі складним і неоднозначним. На цьому шляху було чимало суперечностей – від антигуманного ставлення до дітей з подібними проблемами взагалі до особистісно-орієнтованої парадигми виховання сьогодні. Дослідження сучасних форм психологічної роботи з дітьми, які перебувають у травмуючих ситуаціях на різних етапах розвитку суспільства, їх відновлення й удосконалення є безперечним підґрунтям для подальшого розвитку психологічної теорії та практики.

Список використаної літератури

1. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період: метод. рек. / Н. П. Бочкор, Є. В. Дубровська, О. В. Залеська та ін. Київ: МЖПЦ «Ла Страда-Україна», 2014. 84 с. **2. Антологія** соціальної роботи: в 5 т. / сост. М. В. Фирсов. Москва: Сварогъ НВФСПТ, 1995. 400 с. **3. Малкина-Пых И. Г.** Психологическая помощь в кризисных ситуациях. Москва: Эксмо, 2008. 928 с. **4. Тюття Л. Т.,** Иванова І. Б. Соціальна робота: теорія і практика. Київ: ВМУРОЛ «Україна», 2004. 408 с. **5. Пихтіна Н. П.,** Новгородський Р. Г. Профілактика та соціально-педагогічна робота з дітьми девіантної поведінки: навч.-метод. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2007. 239 с. **6. Рєпнова Т. П.** Деструктивні та позитивні прояви у підлітків в перехідному просторі: технології формування та розвитку. *Сучасні проблеми військової та соціальної психології і соціальної роботи: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, ОНУ, Військова академія, 4-5 жовтня 2013 року) / за ред. Л. М. Снігур. Одеса: ОНУ, ВА, 2013. С. 23–25. **7. Сергєєнкова О. П.** Вікова психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової л-ри, 2012. 384 с.

References

1. Bochkor, N. P., Dubrovska, Ye. V. & Zaleska, O. V. (2014). *Sotsialno-pedahohichna ta psykhohohichna robota z ditmy u konfliktnyi ta postkonfliktnyi period* [Socio-pedagogical and psychological work with children in the conflict and post-conflict period]. Kyiv: MZhPTs «La Strada-

Ukraina» [in Ukrainian]. 2. **Firsov, M. V.** (1995). *Antologiya sotsialnoy raboty: v 5 t.* [Anthology of Social Work: in 5 volumes]. M.: NVFSPT [in Russian]. 3. **Malkina-Pykh, I. G.** (2008). *Psikhologicheskaya pomoshch v krizisnykh situatsiyakh* [A psychological help is in crisis situations]. M.: Eksmo [in Russian]. 4. **Tiuptia, L. T.** (2004). *Sotsialna robota: teoriia i praktyka* [Social work: theory and practice]. K.: VMUROL „Ukraina” [in Ukrainian]. 5. **Pykhtina, N. P.** (2007). *Profilaktyka ta sotsialno-pedahohichna robota z ditmy deviantnoi povedinky* [Prevention and socio-pedagogical work with children of deviant behavior]. Nizhyn: NDU im. M. Gogolya [in Ukrainian]. 6. **Riepnova, T. P.** (2013). *Destruktyvni ta pozytyvni proiavy u pidlitkiv v perekhidnomu prostori: tekhnologii formuvannia ta rozvytku* [Destructive and positive manifestations in adolescents in transition: technologies of formation and development]. *Suchasni problemy viiskovoi ta sotsialnoi psykholohii i sotsialnoi roboty: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. – Modern problems of military and social psychology and social work: materials of the International scientific-practical conference* (pp. 23-25). Odesa: ONU, VA [in Ukrainian]. 7. **Kokhanova, O. P.,** Pasiaka, O. V., Serhieienkova, O. P. & Stoliarchuk, O. A. (2012). *Vikova psykholohiia* [Age psychology]. K.: Tsentr uchbovoi literature [in Ukrainian].

Товстуха О. М. Форми психолого-педагогічної допомоги дітям, які перебувають у травмуючих ситуаціях

У статті досліджено психологічні особливості дітей, які перебувають у травмуючих, основні проблеми, які можуть спостерігатися у дітей в цих ситуаціях. із таких сімей, розглянуто історію надання психолого-педагогічної допомоги в подібних ситуаціях. Під час написання наукової роботи зазначено, що до категорії дітей, які перебувають у кризових ситуаціях відносяться наступні: діти позбавлені батьківського піклування, діти, які мають аморальні звички, діти, які мають певні фобії (страх засипання, небажання перебувати без батьків, тривоги, пов'язані з нерозумінням смерті, негативізмом, деліквентна поведінка). Визначено організаційні та змістовні аспекти надання соціально-психологічної допомоги дітям, які перебувають у травмуючих ситуаціях.

Ключові слова: травмуюча ситуація, криза, психологічна допомога в кризі, травматична криза.

Товстуха О. Н. Формы психолого-педагогической помощи детям, находящимся в травмирующих ситуациях

В статье исследованы психологические особенности детей, находящихся в травмирующих ситуациях, основные проблемы, которые могут наблюдаться у детей в этих ситуациях. из таких семей, рассмотрена история оказания психолого-педагогической помощи в подобных ситуациях. При написании научной работы указано, что к категории детей, находящихся в кризисных ситуациях относятся

следующие: дети, лишённые родительской опеки, дети, которые имеют аморальные привычки, дети, имеющие определённые фобии (страх засыпания, нежелание находиться без родителей, тревоги, связанные с непониманием смерти, негативизмом, деликвентным поведением). Определены организационные и содержательные аспекты оказания социально-психологической помощи детям, находящимся в травмирующих ситуациях.

Ключевые слова: травмирующая ситуация, кризис, психологическая помощь в кризисе, травматический кризис.

Tovstukha O. Forms of Psychological and Pedagogical Assistance to Children in Traumatic Situations

The article examines the psychological characteristics of children who are traumatized, the main problems that can be observed in children in these situations. From such families, the history of providing psychological and pedagogical assistance in similar situations is considered. During the writing of the research it was noted that the category of children in crisis situations includes the following: children deprived of parental care, children with immoral habits, children with certain phobias (night fears and nightmares, fear of falling asleep, fear of being alone especially in the dark, unwillingness to be without parents, anxiety related to misunderstanding of death, fantasies about "treatment from death", expectations that the dead may return, assault, concern for their responsibility and / or guilt, children with unusually aggressive or reckless behavior, negativism, delinquent behavior, sexual abuse). Organizational and substantive aspects of providing social and psychological assistance to children in traumatic situations are identified. Effective forms of work with a child in crisis are identified (help in mastering experiences, appealing to self-control; help to identify bodily feelings experienced during the event; joint meetings with children and parents to help children share information with parents - how they feel; encouragement to discuss events related to her feelings and realistic vision of what was.

Key words: traumatic situation, crisis, psychological help in crisis, traumatic crisis.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2020 р.

Прийнято до друку 24.12.2020 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Караман О. Л.